

A LEGIO II ADIVTRIX *centurió*inak származása – A kutatás módszertana, nehézségei¹

BERECZ GÁBOR

Bevezetés: A hadseregről és a centuriókról általában

Talán megalapozott magabiztossággal állíthatom, hogy vizuális megjelenésüket vagy sokkal inkább mai ábrázolásukat tekintve az ókori római hadsereg legismertebb tagjai a *centuriók*. Hiszen ki ne emlékezne a bal oldalukon hordott rövid kardra, a *gladius*ra, és a keresztirányban tollal vagy lószőrrel díszített sisakjukra? Noha a laikusok emlékképei nagyrészt a filmes alkotásokból táplálkoznak, nem véletlen, hogy ezen vonatkozásban is ilyen hangsúlyos a *centuriók* ábrázolása. De mi is ennek az oka?

A *centuriók* megjelenése a római hadsereg korai időszakára nyúlik vissza. A köztársaságkori hadszervezet alapegységét a *legiók* képezték. Az ún. *polybiosi legio*² 4200 gyalogost számlált 300 fős lovassággal kiegészülve. A 4200 gyalogos 30 *manipulus*ra tagolódott, melyek egyenként 2 *centuriából* álltak. A *centuriók* ezen, a kutatás szerint 60 főt számláló alegységek parancsnokai voltak.³

Marius katonai reformjai után némi változás következett be a szervezeti felépítésben: a *manipulus* helyett a fő taktikai egységgé a *cohors* vált, mely 3 *manipulus* összevonásából keletkezett. Egy római *legio* így 10 *cohorsból* állt össze, ám a legelső *cohors* 5 megkettőzött létszámú *centuriából* állt, s ezt a rangidős *centurio*, a *primus pilus* parancsnokolta. A császárkori *legio* létszáma már nagyobb volt, a *centuriák* ugyanis eddigre már 80 katonát foglaltak magukba, így tehát az összlétszám 5-6 ezer fő körül mozgott.⁴

¹ „Az INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-20-2 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.”

² POLYBIOS, 6, 19-42.

³ A köztársaságkori *legio* felépítéséhez ld.: KEPPIE, L., 1984.: 5-6.; 19-24.; 34-38.; 43-46.

⁴ Az Augustus-kori *legio* felépítéséhez ld.: KEPPIE, L., 1984.: 146-153.; GILLIVER, Kate, 2007 – 183 – 200. o.; A *legió*ról általában: RITTERLING, E. – KUBITSCHKE W. – RE, XII. 2. 'legio'.

Ami a hadseregen belüli hierarchiát illeti, a *centuriók* maguk is közlegényként (*gregalis*) kezdték pályafutásukat. Azáltal tehát, hogy egy *centuria* élére nevezték ki őket, kevés kivételtől eltekintve az elérhető legmagasabb pozícióba kerültek. Rangban felettük már csak a római arisztokrácia lovagrendű, és senatori rendbeli tagjai álltak, akik a birodalmi karrier (*cursus honorum*) előfeltételét vagy egy-egy állomását teljesítették az adott katonai pozícióban. Ezek a következők voltak: *legatus legionis* (a *legio* parancsnoka, senatori rendbeli), *tribunus laticlavus* (parancsnokhelyettes, senatori rendbeli), *praefectus castrorum* (táborfelügyelő, lovagrendű), *5 tribunus angusticlavus* (2-2 *cohors* parancsnokai, lovagrendűek), *tribunus sexmenstris* (a *legió*hoz tartozó lovasság parancsnoka, lovagrendű).⁵ Ki kell még emelni a *primus pilus* rendfokozatát: ő volt az 59 közül a rangelső *centurio*, aki Septimius Severus uralkodásától kezdődően felvételt nyerhetett a lovagrendbe, s így további karrierállomások (*praefectura castrorum*, *procuraturák*) nyíltak meg előtte.⁶

A *centuriók* ezen túlmenően – pozíciójuknál fogva – üzenettel bírtak a birodalom polgárai, s mint látjuk, az utókor számára is. Greame A. Ward disszertációjában átfogó képet ad a *centuriókról*.⁷ Bemutatja, mekkora tekintélyük volt, milyen szerepet töltöttek be a katonai *disciplina* (ti. fegyelem) betartatásában. Ehhez, ne feledjük, szimbólummá vált *vitisükkel*⁸ római polgárokat kellett alkalomadtán megverniük!⁹ Bemutatja továbbá adminisztratív szerepüket

⁵ Megj.: A Kr. u. 4. század elejére, amikor Gallienustól Constantinus uralkodásáig tartó reformsorozat keretein belül a katonai és polgári közigazgatás kettévált, az egyes tartományok élén álló mindenkori helytartó – legyen az köztársaságkori eredetű *propraetor*, *proconsul*, vagy a császárkorban az uralkodó megbízásából székelő *legatus Augusti pro praetore* –, a polgári közigazgatás teendői mellett a tartomány katonai védelmének feladatát is szervezte, ez tette szükségessé, hogy bizonyos katonai szolgálatot teljesítsen, mielőtt kinevezik egy ilyen tisztségbe.

⁶ Az egyes parancsnoki rendfokozatokról: DOMASZEWSKI, V. A. – DOBSON, B., 1967.: 80 – 109. o. (*centurio*); 112–119. o. (*primus pilus*); 119. (*praefectus castrorum*); 122–141. (*tribunusok*); 172. (*tribunus laticlavus* és *legatus legionis*); KEEPIE, L., 1984.: 149–152.

⁷ WARD, Greame A., 2012. - Megj.: Természetesen mind a római hadtörténetnek, hadszervezetnek, mind az egyes tisztségeknek külön, így a *centurióknak* is tetemes szakirodalma van. Néhány fontosabb: DOMASZEWSKI, V. A. – RE, III, Stuttgart, 1899, 1962–1964. '*centurio*', uő.: Die Rangordnung des Römischen Heeres 2. durchgesehene Auflage. Einführung, Berichtigungen und Nachträge von B. DOBSON. Köln – Graz, 1967. a *centuriókról*: 80 – 112. o., külön a *primi piliról*: 112–119. o.; CAMPBELL, B., 2006.: 46–56.

⁸ Jelentése: szőlővessző. A *centuriók* egyik legismertebb, legjellegzetesebb attribútuma volt. Mindig maguknál hordták, s fegyelmezés céljából ezt használták.

⁹ WARD, Greame A., 2012. – 19–20., aki a következő történetet elemzi: Tac. Ann. 1. 23. – '*cedo alteram*' Lucilius; vagy: uo. 47., Semprinius Densus története, aki a Galbára törő fegyveres összeesküvéket először *vitisével* tartja vissza – PLUTARKHOSZ, Galba, 26. 5.

a békében, parancsnoki feladataikat háborúban, kiképzői tevékenységüket, finansziális helyzetüket (ti. mennyi zsoldot kaptak), s mint arról már fentebb is esett szó, reprezentatív szerepüket.¹⁰

A centuriók eredete

Jelen tanulmány esetében azonban a leglényegesebb kérdés a *centuriók* származása. A szimbólumokká szilárduló *centuriók* eredete ugyanis a mindenkori állami vezetés számára sem volt lényegtelen. Számos kutatás irányult már arra, hogy a *centuriók* származásának legfontosabb tendenciáit megragadják, s a jelenlegi álláspont szerint a *centuriók* a Kr. u. 1. századig biztosan itálikusok, vagy ezek leszármazottai, esetleg azon Italiához közeli provinciák polgárai, melyek már a Kr. u. 1. századra a – mind közigazgatási, mind kulturális értelemben vett - romanizáció magas fokán álltak. Itt elsősorban Rómától északra és nyugatra érdemes tekinteni, s Hispania, illetve Dél-Gallia *coloniá*ira kell gondolnunk. Polgárjogadományozások már a Kr. u. 1. században is történtek pl. Pannoniában is, mégis megmaradt a törekvés arra vonatkozóan, hogy inkább a provinciákba kitelepített itálikusok alkossák a rendkívül reprezentatív szerepkörben szolgáló *centuriók* jelentős hányadát.

Augustus után azonban, a Kr. u. 2. és főleg a Kr. u. 3. században számos társadalomszerkezeti, gazdasági, politikai, polgárjogi (gondoljunk csak a Kr. u. 212-es *Constitutio Antoninianára*) és főleg katonai stratégiát érintő változás történt a Római Birodalomban. A Kr. u. 2. századra, Traianus és Hadrianus uralkodása idejére megemelkedett a provinciabeliek száma a *centuriói* pozíciókban, igaz, ezek nagy része itálikusok leszármazottja lehetett, akik a provincia *coloniá*inak lakosai voltak. A markomann-kvád-szarmata háborúk után azonban, s főleg a Commodus uralkodása utáni polgárháborút követően, jelentősen megnőtt a dunai provinciák katonáinak öntudata: felismerték helyzetüket, erejüket, az általuk lakott régió fontosságát a birodalmi védelmi rendszer (a *limes* és *ripa*, vagy Afrikában a *fossa* által védett, megerősített határvonal) szempontjából, s erőszakos eszközökkel követelték a provinciabeli őslakosok a *legión* belüli magasabb rendfokozatokat. Septimius Severus olyannyira hálás volt polgárháborús támogatóinak, hogy egyrészt testőrségét illyricumi-pannoniai katonákkal töltötte fel (Cass. Dio. LXXIII. 15. 3; uő.: LXXIV. 1.1-2.; Hist. Aug. Sev. VI. 11.-VII. 1-2; Hdn. II. 13.), másrészt egy *legión* belül bizottságokat állított fel, amelyeknek célja az itálikus tisztek (*centuriók* és *corniculariusok*)

¹⁰ WARD, Greame A., 2012. – *passim* vö. GOLDSWORTHY, A., 2004. 68-73.

kivégzése volt.¹¹ Ennél aligha lehetne szemléletesebben jelezni, mennyivel jelentősebb szerepet játszott a provincia lakossága a *legiók* hivatásos tisztí állományában a Kr. u. 3. századtól kezdődően. Mindez természetesen ahhoz vezetett, amitől korábban Augustus és utódai is tartottak: a római, itáliai eszmeiség már nem volt olyan mértékben jelen a hadsereg mentalitásában, mint korábban, s az egyre gyengülő, és elavulttá váló védelmi rendszer elősegítette egyfajta „nemzeti hadseregek”¹² létrejöttét.¹³

A kutatás célja

Az eddig tárgyaltak ismeretében megérthetjük tehát, miért is fontos akár egy adott alakulat tisztjeivel foglalkozni, még ha látszólag igen szűk is ez a témakör. Ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy jelen tanulmány egy nagyobb kutatás része, mely átfogóan kíván foglalkozni a *legio II adiutrix*szel magával, annak hadtörténetével, s ennek vonatkozásában az egyes társadalomtörténeti jelenségekkel, úgy, mint a birodalmon belüli migráció, a társadalmi mobilitás, a katonai tábor vonzáskörzetében kialakuló családi élet, a katonák családmoddelljei, az egyes vallások földrajzi értelemben vett terjedése (ti. a provinciába érkező, és itt letelepedő katonák, vagy a provinciát elhagyó katonák által), a katonák mortalitási adatai, a katonák társadalomban elfoglalt helye vagyon alapján (pl. földbirtok megléte, annak mérete, rabszolgák száma stb.).¹⁴

A rendelkezésre álló források

Lényeges szót ejteni a kutatáshoz rendelkezésre álló forrásokról is. A már tárgyalt *centuriói* fegyelem, az egyes hőstettek vagy öncélú kegyetlenkedések, minden, amit az ábrázolt *centuriók* jelleméről tudunk, irodalmi forrásokból ismert. Ezek a történetek rendkívül érdekesek és izgalmasak, ha azt akarjuk vizsgálni, hogyan vélekedtek a történetírók maguk a hadseregen belüli *disciplináról*, hogyan idealizáltak, s állítottak egy-egy hőstettet erkölcsi

¹¹ DOMASZEWSKI, v. A. – DOBSON, B., 1967.: 90. o.

¹² Megj.: Ez a kifejezés erősen anakronisztikus, ám talán legjobban így lehet kifejezni azt a jelenséget, amely a hadsereg, és az egyes tartományi haderők céljainak átalakulását követte. Ennek következtében jöhetett majd létre később pl. a galliai trónbitorlás is. (*Imperium Galliarum* – Kr. u. 260 – Kr. u. 274)

¹³ A *centuriók* származásához ld.: DOMASZEWSKI, v. A. – DOBSON, B., 1967.: 83-90.; LE BOHEC, 1993.: 81-85.

¹⁴ A *legio* ismert történetéhez, állomáshelyeihez, háborús részvételeihez ld.: LŐRINCZ B., 2000. 159-168. o.; FEHÉR B. – KOVÁCS P., FPA – 2004-2008. (vonatkozó fejezetek)

útmutatásként olvasóközönségük elé. Ugyanakkor ezek toposzok, s így történeti hitelességük mindenképp kétségbe vonható, még akkor is, ha az adott történetíró kortársa volt az általa megírt eseményeknek. Így aztán el kell vetnünk azt a csábító gondolatot, hogy a hadszervezeti hierarchia aljáról felemelkedett római polgár jellemrajzát elkészítsük, s akár több ilyen is ismerve egy kvázi mentalitástörténeti munka születhessen arról, hogy az a speciális társadalmi réteg, melybe a hadsereg *centurió*i tartoztak, hogyan vélekedett, miképp határozta meg magát, s ez hogyan befolyásolhatta karrierútjuk alakulását, a hadseregen belül mutatott viselkedésüket, megválasztott családmódelüket, vallásosságukat stb. Abban pedig végképp nem hívhatjuk segítségül az irodalmi forrásokat, hogy az egyes *centurió*k származását meghatározzuk.

Ami a régészetet illeti, szintén csak igazán kivételes esetekben lehet segítségül hívni, ha szeretnénk definiálni egy *centurio* eredetét. Ennek oka az, hogy még ha sikerül is azonosítani egy *centurio* sírhelyét bizonyos egyedi, csak a *centurió*kra jellemző tárgyak alapján (pl. annak aranygyűrűje vagy sisakja), a származásáról akkor sem mond sokat semmiféle sírmelléklet. Gondoljunk csak bele: azonosítható etnikumú barbár tárgyat találnak egy *centurio* sírgödőben. Talán feltételezhetnénk, hogy a *centurio* maga azon etnikum egyik leszármazottja, s felmenői előbb a provincia *auxiliaris* haderejében szolgálva kivívták a római polgárjogot,¹⁵ majd ő maga kiemelkedő bátorságának és harci tehetségének köszönhetően egészen a *centurió*i rangba küzdötte fel magát. Ezen a ponton azonban jogosan merül fel, hogy azt a barbár tárgyat ugyanakkora eséllyel találhatta, vásárolhatta, vagy akár el is vehette egy legyőzött barbártól. Így aztán – mint ebből a példából is látszik – a régészet is csak kiegészítő forrást nyújthat.

A *legio* kutatásához segítségül hívhatjuk a numizmatikát is, hiszen ismertek érmék a vizsgált *legió*ra vonatkozóan is,¹⁶ ám egy császárkori érmén jellemzően császárportré volt az előlapon, s a hátoldalon – amennyiben valamely hűséges *legió*t jutalmazta a császár – az alakulat neve, kitüntető jelzői (pl. a II *adiutrix* esetében gyakori a *pia fidelis*, melyet nehéz pontosan visszaadni, de nagyjából „kegyes és hűséges”), valamint az egység jelképe, de annak katonáiról nem nyújt információt.

A Római Birodalom egyik speciális forrásbázisát jelentik – legalábbis földrajzi szóródását tekintve biztosan – a papiruszok. Ezek már elvileg alkalmasak arra, hogy egy *centurio* származását vizsgáljuk, hiszen amennyiben a katona levelet írt

¹⁵ Megj.: Claudius császár lehetővé tette a provinciabeli segédcsoportokban szolgálók számára, hogy leszerelésük után elnyerjék a római polgárjogot.

¹⁶ Pl.: RCV. - RIC.5 - BMC/RE.8 - RSC.260 - C.260 (10 f.)

valakinek, s a levélben névvel, alakulattal, s rendfokozattal azonosította magát, esetleg még szülőföldjét is megnevezte, úgy a katona eredetét egyszerűen adathatjuk. Mindazonáltal, ami a konkrétumokat illeti, egyelőre a *legio II adiutrix* egyetlen *centurió*jától sem ismert ilyen dokumentum, noha az alakulat egy köz-katonájának hasonló írásos emléke már magyar feldolgozásban is megjelent.¹⁷

Végül a római császárkor egyik legsajátosabb, s számosságát, illetve sokszínűségét tekintve a legértékesebb forrásbázisát, a feliratos anyagot kell tárgyalnunk. Az az objektivitás, mely gyakran hiányzik az irodalmi forrásokból (legalábbis nehéz bizonyítanunk ezek hitelességét), s az a szándék, melynek szintén gyakran híján van a szépirodalom, hogy tudniillik az eliten kívül más, alsóbb társadalmi csoportokkal is foglalkozzon, az a legtöbb felirat szövegében megtalálható. Az epigráfia egyrészt segítséget nyújt abban, hogy igazoljuk az irodalmi forrásokat (míg az irodalmi források keretet adhatnak, tájékozási pontként szolgálhatnak a feliratok elemzésekor), másrészt olyan ismereteket szerezhetünk, melyeket sem az irodalom, sem a régészet, sem a numizmatika nem képes megadni.

Mielőtt ezt néhány példán keresztül szemügyre vennénk, tekintsük át, milyen típusú feliratok jellemzőek a császárkori epigráfiai anyagra. (1) A leggyakoribbak a sírfeliratok voltak (*tituli sepulcrales*). Sírkövet állítani, akárcsak ma, az ókorban sem volt bárki számára megfizethető. Ez sajnos azt jelenti, hogy az a réteg, amely nem volt elég vagyonos síremlék állításához, kiesik a vizsgálatból. Ugyanakkor, ami a katonaság kutatását illeti, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egy legionáriusnak volt elég vagyona a saját temettetéséhez, s egyébként is, egy katonáról általában feleslege, bajtársa, családja, vagy, amennyiben tagja volt, valamilyen városi *collegium* gondoskodott. Egy katona sírfelirata tartalmazhatta annak nevét (amennyiben teljes polgári nevét feltüntette, úgy ismert számunkra háromtagú neve – *tria nomina* –, *filiatio*ja – hogy ti. ki az apja, esetleg az ő tisztsége feltüntetve, akár városi, akár katonai tisztség –, *tribus*a – azaz szavazókörszete –, illetve feltüntethette *domus* és *origo* adatait, vagyis, hogy korábban hol volt polgárjoga, illetve mely területről, melyik városból származik). Emellett megismerhetjük alakulatát (vagy alakulatait), rendfokozatát (vagy rendfokozatait), kitüntetéseit (amennyiben szerzett ilyeneket), a halál okát és körülményeit, családtagjait, akikről búcsúszik, családtagját, bajtársát, feleslegét, rabszolgáját, felszabadítottját, vagy azt a *collegium*ot, aki, vagy amely a síremléket állíttatta, esetleg megnevezhette örökösét, s szerepelhetett a felirat végén a datálás is.¹⁸

¹⁷ Kovács I., 2015.

¹⁸ Tóth. I. – Szabó Á., 1999.: 12-27. – Pl.: AE 1981, 0158. - *D(is) M(anibus) // M(arco) Aur(elio) Claudian(o) / |(centurioni) leg(ionis) XVI Fl(aviae) / II(secundo) princip(i) prior(i) / |(centurioni) leg(ionis) XXII Primig(eniae) / |(centurioni) leg(ionis) XV Apoll(inaris) |(centurioni) leg(ionis)*

(2) Amennyiben oltárookra gondolunk (*tituli sacri*, votív-vallási feliratok), nem szabad figyelmen kívül hagynunk aényt, hogy ezen emlék állításának célja szakrális jellegű volt, így a feliraton a hangsúlyos az az isten, vagy azok az istenek, esetleg az a császár volt, akinek, vagy akiknek dedikálták azt. Általában egy oltáron is szerepelt az azt állító katona neve, egysége, s rendfokozata.¹⁹ Állítóként azonban egyáltalán nem jellemző, hogy az oltár szövegének alján még származási, és karrieradatok szerepeljenek. (3) Hasonló feltételek vonatkoznak a megtisztelő feliratokra (*tituli honorarii*) is. (4) Az építési feliratok (*tituli operum publicorum*) szövegezésüket, s szakrális jellegüket tekintve is hasonlóak, mint a vallásos természetű oltárok vagy a tiszteleti feliratok.²⁰ A feliratoknak ezen főbb típusai ismeretek.²¹ Természetesen adatoltak tábori, s egyéb, saját használatra készült eszközök neveikkel ellátva (*instrumenta domestica*), mérőföldkövek, s jogi szövegek is, ám jelen vonatkozásban a fenti négy kategória a kiemelt fontosságú.²²

I Mine(rviae) / [(centurioni) leg(ionis) VII Claud(iae) [(centurioni) leg(ionis) III Gal(liae) / [(centurioni) leg(ionis) XIII gem(inae) [(centurioni) leg(ionis) IIII Fl(aviae) / [(centurioni) leg(ionis) I Ital(icae) bis [(centurioni) leg(ionis) II adiu(tricis) / ex testam(ento) [e]iusdem / Vibia Laenilla / neptis et heres / avonculo(!) piissimo / faciendum curavit – „Az alvilági isteneknek. Marcus Aurelius Claudianus, centuriója a legio XVI Flaviának, a második cohors princeps priorja a II adiutrixben, centuriója a XXII Primigeniának, a XV Apollinarisnak, a I Minervának, a VII Claudának, a III Gallicának, a XIII geminának, a IIII Flaviának, a I Italicának, s másodjára is centuriója a II adiutrixnek, az ő végakaratából unokája és örököse, Vibia Laenilla, a legjámborabb (=legvallásosabb) nagyapa számára az állítatásról gondoskodott.” – /saját fordítás/

¹⁹ RIU 1425. - *[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) P(aterno) / Ulp(ius) Flo(rentin)us m(agister) ca(nabarum) / ad leg(ionem) II / ad(iutricem) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) – „Iuppiter Optimus Maximus Paternusnak Ulpius Florentinus, a legio II adiutrix táborvárosi előjárója, fogadalmát szívesen teljesítette, mert az isten megérdemelte.” – /saját fordítás/*

²⁰ CIL III, 03525. = CIL III, 10492. = TitAq 12; = TitAq 160. - *Thermas maiores / leg(ionis) II ad(iutricis) Claudianae / [ma]gno tempore in/[te]rmissas et dest<i>tutas / [re]tracatis porticibus / [a]ditibusque [pri]us refeci[t] / exhiberi inde [inc]episse / militib(us) [iuss]it [pri]die Kal(endas) Iuli(as) / praes[id]e [pr(ovinciae) e]gregio] v(iro) Clemen(tio) Silvi(no) / et cura Aur(eli) Frontini praef(ecti) leg(ionis) eiusdem Pater(no) II et Mariniano co(n)s(ulibus) – „A Claudius császár nevét viselő „segítő” melléknevű második legio melegfürdőit, melyek hosszú időn át használaton kívül voltak és el voltak hagyatva, az oszlopcsarnokok és bejáratok rendbehozatalával újjáalakíttatta előbb, majd elrendelte, hogy június 30-án kezdjék meg a katonák rendelkezésére bocsátani, a „kiváló férfi” rangcímű Clementius Silvius előjárósága és Aurelius Frontinusnak, a nevezett legio praefectus-parancsnokának a felügyelete alatt, Paternus második és Marinius consulsága idején.” – /Alföldi András fordítása – FPA V. 129./*

²¹ TóTH I. – SZABÓ Á., 1999.: 27–36. – Megj.: A szerzőpáros a közös jegyek alapján egy fejezetben tárgyalja az oltárokat és az építési feliratokat, jelen tanulmányban a szemléltetés megkönnyítése végett Kovács Péter tipológiája szerint vannak csoportosítva a felirattípusok.

²² NÉMETH Gy. – KOVÁCS P., 2011.: 48–49. o.

Végül azt kell megemlíteni, hogy ezen feliratokat számos katalógus és néhány online epigrafikai adatbázis tartalmazza (kezdve a Th. Mommsen irányításával készült CIL-kötetekkel,²³ s kiegészülve az azóta előkerült feliratokat rendszerezőkkel, mint pl. pannoniai vonatkozásban a RIU,²⁴ vagy a Tituli Aquincenses,²⁵ EDH, EDR, Lupa, EDCS), ugyanakkor kutatásom vonatkozásában egy speciális szempont szerint kellett a gyűjtést elvégezni, vagyis csak a *legio II adiutrix* feliratait kellett adatbázisba szervezni. Ezt elvégezve 473 feliratot sikerült adatolnom, melyekből 53-at tudtam leválogatni, mely valamilyen módon tartalmazza egy, az alakulat egykori *centuriójának* adatait.²⁶

Az eredetmeghatározás metódusa

Miután áttekintettük a legfőbb forrásokat, s azt, hogy az epigráfia milyen felírat-típusokat tart számon, most tárgyalnunk kell, hogyan lehet ezt felhasználni egy olyan vizsgálathoz, mint a *centuriók* származásának meghatározása. Először is ehhez egy saját munkatipológiát alkottam, s ennek alapján a *centuriók* feliratainak két csoportját különítettem el.

(1) A *centurio* maga az elhunyt, vagy a *centurio* egy másnak készült síremlék állítója

„*T(itus) Sempronius / Augustinus / domo Hispani[a] / Uxama |(centurio) leg(ionis) II ad(iutricis) / et leg(ionis) III Aug(ustae) / et leg(ionis) XXI r[ap(acis)] / [-----]*”²⁷

²³ Corpus Inscriptionum Latinarum, 1863- (több kötetben, a III. tartalmazza a pannoniai feliratokat)

²⁴ Die Römischen Inschriften Ungarns. 1-6. 1972-

²⁵ Tituli Aquincenses. I-III. Szerk.: Kovács Péter – Szabó Ádám. 2009-2011.

²⁶ A gyűjtés a rendelkezésünkre álló felíratkatalógusok és adatbázisok alapján történt: (1) A birodalom összes ismert felíratának összegyűjtését célul tűzte ki: Corpus Inscriptionum Latinarum (a mai Magyarország területén található feliratokat a III. kötet tartalmazza), Die römischen Inschriften Ungarns Bd. 1-5, (2) Dobó Á.: Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes edito quarta aucta et emendata, Budapest, 1975., (3) P. Kovács, Tituli Romani in Hungaria reperti. Supplementum, Budapest – Bonn, 2005., (4) Az összes aquincumi felíratot tartalmazza: Tituli Aquincenses. Budapest, 2009-2011. (5) Az egykori Jugoszlávia területén található feliratokkal foglalkozik (a), A. Šašel – J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt. Ljubljana, 1963. (b), Ugyanók: Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt. Ljubljana, 1978. (c), Ugyanók: Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt. Ljubljana, 1986., (6) A római katonai diplomákat tartalmazza: Roman military diplomas vol. 1. L'Année Épigraphique,

²⁷ AE 1991., 1543.

„Titus Sempronius Augustinus a hispaniai Uxamából, a legio II adiutrix, és a legio III Augusta, valamint a legio XXI rapax *centuriója*...”²⁸

Az első esetben, ha szerencsénk van, a felirat állítója közli velünk az elhunyt legfontosabb adatait – mint ahogy a fenti példa is mutatja –, az elhunyt nevét, származását (ti. *domo Hispania Uxama*), a rendfokozatát, illetve az alakulatát (vagy alakulatait). Itt tehát tudjuk, hogy T. Sempronius Augustinus Hispaniából származott, s Uxama városában rendelkezett korábban polgárjoggal.

Előfordulhat azonban, hogy a származási adatokat nem vették a sírkő felületébe, s ilyenkor más módszerekhez kell folyamodnunk. A *centurio* nevét kell elemeznünk. Ez azt jelenti, hogy egyfelől azt kell vizsgálat alá vennünk, hogy az egyes névtagjai nyelvileg milyen eredetűek lehetnek (szógyökök, szuffixumok), területiálisan milyen megoszlásban fordulnak elő, és mennyire gyakoriak,²⁹ másfelől, amennyiben romanizált barbár névvel találkozunk, kísérletet tehetünk a név eredetijének meghatározására.³⁰ Ez utóbbi természetesen elsősorban a *cognomen*ekre³¹ vonatkozik, hiszen amennyiben provinciabeli bennszülöttekről van szó, úgy a legtöbb esetben valamely császári jogadományozás folytán nyerték el polgárjogukat, s ezzel együtt a császár *praenomen*jét és *nomen gentil*jét (nemzetségnevét) kapták meg és örökítették.³² Hangsúlyozandó azonban, hogy ha egy név valamelyik provinciában gyakran előfordul, az még önmagában nem jelenti, hogy a *centurio* maga is az adott provinciában élő őslakosságból származik, így tehát etnikai jellegű kijelentéseket csak nagy körültekintéssel tehetünk!

(2) A *centurio* csupán egységazonosítóként szerepel³³

*G(aius) Calventius / G(ai) f(ilius) Claud(ia) Ce/ler Apro mil(es) / leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis) / [(centuria) Vibi Cleme[ntis] / [---]]*³⁴

²⁸ Saját fordítás.

²⁹ Az egyes névtagok provinciánkénti előfordulása: OPEL 4, 64. o.: 'SEMPRONIVS' - Italia 39;1 Hispania 184;2 Gallia Narbonensis 17; Dalmatia 18; Pannonia 16 - OPEL 1, 227. o.: 'AVGVSTINVS' - Hispania 12; Belgica 4; Pannonia 3; Britannia 4

³⁰ Ld. bővebben: SCHULZE, W., 1933.; L'Onomastique Latine, 1975.

³¹ Egyfajta individuális név, talán a mai értelemben vett keresztnévnek feleltethető meg leginkább. Számos származásra utaló *cognomen* ismert, pl. Etruscus, Romanus, Gallus stb.

³² Mócsy A., 1983.: 12-29. o. – Mócsy itt ugyan nem Pannoniával foglalkozik, ám a császári polgárjogadományozással járó névadás más provinciák esetében is ugyanúgy működött.

³³ Megj.: a *legión* belüli még számozással meg is tudták különböztetni a századokat (úgy, mint prima, secunda, tertia stb.), de a *centuriák* azonosításának a bevett módja az volt, hogy megnevezték a *centuria* élén álló *centuriót*.

³⁴ RIB 475.

„Gaius Calventius Celer, Gaius fia, a Claudia tribusból, Aprusból, a legio II adiutrix pia fidelis katonája, Vibius Clemens centuriájából.”³⁵

Amennyiben a *centurio* egységazonosítóként ismert, tudomásul kell vennünk, hogy a felirat szövegéből nem tudjuk meg a származását. Az egységazonosítás bevett formulája ugyanis az volt – mint ahogy a fenti feliraton is látszik –, hogy a katona neve és *legiója*, majd *centuria* + a *centurio* neve birtokos esetben szerepel. Gyakori jelenség az is, hogy az egységazonosítóként feltüntetett *centurio* nevének csupán az egyik tagja szerepel a feliraton. Így aztán ezen esetben mindenképpen a névvizsgálathoz kell folyamodnunk, jóllehet, rendkívül óvatosnak kell lennünk a következtetések levonásakor, hiszen, ha nem áll rendelkezésünkre a teljes név, az jelentősen megnehezíti a származás meghatározását.

Kategórián kívüli kategóriaként pedig tárgyalnunk kell a feliratok lelőhelyét is, ugyanis az *in situ* (vagyis eredeti helyén) talált feliratok segítséget nyújthatnak a származás meghatározásában, amennyiben mondjuk ezt össze tudjuk vetni a névadatokkal. Még ebben az esetben is lehetnek bizonytalanságok, de máskülönben biztosan csak találgathatunk, hogy a *centurio* vajon szülőföldjén telepedett-e le leszerelése után (*missio nummaria*, vagyis pénzbeli elbocsátás esetén gyakori jelenség), vagy teljesen máshol kapott birtokot (*missio agraria*, vagyis földbirtokkal való elbocsátás).

A vizsgálatok nehézségei

Miután kitértem arra, hogyan is állapítható meg a feliratokból egy *centurio* származása, most mindenképpen jeleznem kell, hogy ugyanakkor az ilyen jellegű vizsgálatok számos problémába ütköznek.

Rögtön azt kell megemlíteni, hogy a fent vázolt társadalomtörténeti kutatások várható eredményeiket tekintve össze sem hasonlíthatók olyan újkori, vagy jelenkori kutatásokkal, melyek hasonló problémaköröket vizsgálnak. Ennek oka rendkívül egyszerű: a modern nyilvántartások (anyakönyvezés, népszámlálások stb.) világában szinte minden eszköz adott, hogy precíz migrációs térképet, s társadalmi mobilitást feldolgozó ábrákat készítsünk. Ugyanakkor az ókori forrásaink számossága rendkívül csekély: 53 *centurio* felirata egy olyan alakulattól, mely Kr. u. 69-től a Kr. u. 4-5. századig létezett, s tudjuk, hogy szabályszerűen egyszerre 59 *centuriót* számlált, akik hivatalosan 25 évet szolgáltak, hamar beláthatjuk, hogy alkalmatlan arra, hogy pontos képet adjunk.

³⁵ Saját fordítás.

Ehelyett csupán arra használhatjuk az eredményül kapott adatokat, hogy tendenciákat ragadjunk meg. Mindazonáltal erre alkalmasak lehetnek, hiszen a *centuriók* mindegyike rendelkezett elég pénzzel ahhoz, hogy síremléket állíttasson magának (s biztosan állíthatjuk, hogy erre a legtöbb esetben igény is volt, még ha néhány kivételben valószínűleg elmaradt a sírkőállítás), így minden bizonnyal azonos valószínűséggel, s mind területi származását, mind datálását tekintve azonos arányban maradtak fenn feliratok.³⁶ Vagyis, ha a birodalomban a Kr. u. 2–3. század fordulóján mutatkozott a legnagyobb hajlandóság a feliratállításra,³⁷ akkor minden valószínűség szerint nagyobb számossággal maradtak ránk a Kr. u. 2–3. század határáról származó feliratok.

Személyes véleményem szerint ezt természetesen befolyásolta – kiváltképp a dunai provinciákban, ahol a markomann-kvád-szarmata háborúk során rengeteg veszteség érte a lakosságot – az a tényező is, hogy mennyi pénzt tudtak sírkőállításra áldozni, illetve, hogy a Kr. u. 3. századtól folyamatosan gyengülő határvédelem mellett mennyire mertek a helyi lakosok hosszú távon gondolkodni – márpedig egy költséges sírkőállítás valóban a jövőnek szól.

Hogy az utókor mennyire tisztelte ezeket az emlékeket, az egy következő kérdés. Már a késő antikvitásban elkezdték a korai császárkor köemlékeinek újrahasznosítását. Lecsiszolták a szöveget, és újat írtak rá, építőanyagként erődökbe építették be, keresztény sírok kibélelésére, lefedésére használták őket. A császárkor korai időszakában készült feliratok zöme későantik temetőkből, másodlagos felhasználásból került elő.

A kutatás várható eredményei

Mint azt már a bevezetőben tárgyaltam, többen is kutatták már, hogy a *centuriók*, a római hadsereg ezen speciális réteget alkotó tisztjei az idő függvényében honnan származtak. Ezek mintegy összegzéseként az állapítható meg, hogy hosszú időn át kitartott az a törekvés, miszerint maradjon meg a hadsereg „tisztsága”, s a *centuriók* itáliaiak, vagy azok provinciabeli *coloniák*ba kitelepülő leszármazottai legyenek. Ez a Kr. u. 1–2. század derekára már csökkenő tendenciát mutatott (nem összefüggéstelenül a védelmi reformokkal, a *limes*

³⁶ A Római Birodalom feliratainak időbeli megoszlásához ld.: MEYER, Elizabeth A., 1990. – Meyer a feliratok előfordulási gyakoriságát térben és időben vizsgálja, s ezen feliratállítási trendek okait keresi tanulmányában. Vizsgált felirataim összhangban vannak megállapításaival.

³⁷ Meyer szerint a döntő tényező az volt, hogy mekkora polgári öntudattal, vagy milyen 'nem római' identitással rendelkezett az adott térség. Ugyanis ahol a rómaivá válás egyértelmű életminőség-javulást eredményezett, ott büszkén hangsúlyozták azon római polgárjog birtoklását, amely a társadalmi felemelkedést biztosította.

kiépítésével, a provinciák folyamatos romanizációjával, a *colonia*-alapításokkal, a polgárjogadományozásokkal), s a Kr. u. 3. századra, Septimius Severus trónra kerülésével meg is fordult az irányvonal: immáron elvárassá szilárdult a provinciabeliek körében, hogy legalább néhányan megszerezhessék ezt a pozíciót, a vele járó magas zsoldot, presztízst, s a társadalmi felemelkedés lehetőségét. A polgárháborút megnyerő császár pedig készséggel meg is adta ezt az őt hűen támogató dunai provinciák *legió*inak.

Ami Pannonia társadalmát illeti, a történeti kontextus adott, hiszen Mócsy András³⁸, és az ő munkáját kronológiai értelemben folytatva Barkóczi László³⁹ az egymáshoz hasonló metódus alapján bemutatták egyrészt az egyes pannoniai települések történetét (őslakosok, kereskedelem, polgárjogadományozás, migráció stb.), másrészt mindketten elhelyezték appendixükben a vizsgált korszak és terület névanyagát is (bizonyos származási, etnikai információkkal kiegészítve azt). Mócsy emellett könyvében külön fejezetben foglalkozott a hadsereggel is, tárgyalva a katonák személyes körülményeit (család, törvényes vagy törvényt kívüli házasodás, gyerekek, a katonai szolgálatban apjukat követő utódok stb.), a pannoniai lakosság hadseregben való részvételét, a toborzás városenkénti megoszlását, illetve az ebben mutatkozó irányvonalakat. Meg kell még említenünk Fitz Jenőt, aki Pannonia közigazgatását vizsgálta négy kötetben, s így az ismert pannoniai *centurió*kat is összegyűjtötte, s elemezte, ám azóta újabb feliratok kerültek elő.⁴⁰

Összefoglalás, perspektívák

Minden fent tárgyalt nehézség ellenére is biztató tehát az a társadalom- és hadtörténeti kontextus, amelybe egy, a *legio II adiutrix centurió*inak származását vizsgáló tanulmányt el lehet helyezni. Ugyanakkor – s ez a munka folyamatban van – a *centurió*k elemzése igazán akkor nyerhet értelmet, ha lehetőség szerinti teljes portrét adunk róluk, ezért szándékomban áll egyéb aspektusokat is vizsgálni: karrierjüket, az ehhez kapcsolódó, áthelyezésekkel járó migrációt, családjaikat, házasságaikat, vagyoni helyzetüket (ti. birtokok és rabszolgák, leszerelés utáni városi tisztségek), vallásosságukat, valamint minden egyéb, ezen vizsgálatok során felmerülő problémát. Reményeim szerint így könyvnyebben megérthetnénk azt, hogy a Pannonia Inferior helytartói székhelyéül szolgáló Aquincum, és a térség számára mit jelentett a *legio II adiutrix* jelenléte,

³⁸ Mócsy A., 1959.

³⁹ Barkóczi L., 1964.

⁴⁰ Fitz J., 1993-1995.

s fordítva: a térség, s annak lakossága milyen befolyással bírt a dunai *ripánál*, a határontúli barbár törzsekkel farkasszemet néző alakulatra. A *centuriók* teljeskörű vizsgálata tehát utat nyithat az egész *legio* hasonló elven történő kutatásának, s így egy olyan munka születhet, mely új szempontokkal, s új eredményekkel gazdagíthatja a pannoniai társadalomtörténetet.

Bibliográfia

- BARKÓCZI László: The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. In.: *Acta Archeologica*, 16, 1964. 257-365.
- CAMPBELL, Brian: The Roman Army, 31 BC – AD 337. London–New York. 2006.
- DOMASZEWSKI, v. Alfred.: Die Rangordnung des Römischen Heeres 2. durchgesehene Auflage. Einführung, Berichtigungen und Nachträge von B. DOBSON. Köln–Graz, 1967.
- FEHÉR Bence – KOVÁCS Péter: *Fontes Pannoniae Antiquae II*. Budapest. 2004.
- FITZ Jenő: Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit. Budapest. 1993-1995.
- GILLIVER, Kate: The Augustan Reform and the Structure of the Imperial Army. In.: *A Companion To The Roman Army*, Ed.: Paul Erdkamp, Oxford–Malden MA - Carlton, 2007. 183-200.
- GOLDSWORTHY, Adrian: A római hadsereg története, Pécs, 2004. Ford.: Endreffy Lóránd
- KEPPIE, Lawrence: The Making of the Roman Army, London, 1984.
- KOVÁCS István: Pannóniai legionárius levele (P. Tebt. 2.583), annak filológiai és műfaji elemzése. In: *Ingenia Hungarica I*. 2015. 205-228. o.
- KOVÁCS Péter: *Fontes Pannoniae Antiquae III-V*. Budapest. 2006-2008.
- L'Onomastique latine, Ed.: Noël Duval, Párizs, 1975.
- LE BOHEC, Yann: Die römische Armee – Von Augustus zu Konstantin d. Gr. Stuttgart. 1993.
- LŐRINCZ Barnabás – Redő Ferenc: *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum*. I. Budapest. 1994.
- LŐRINCZ Barnabás: Legio II Adiutrix. In.: *Les légions de Rome sous le Haut-Empire I.*, Lyon, 2000, 159-168.
- LŐRINCZ Barnabás: *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum*. II-IV. Budapest. 1994-2002.
- MEYER, Elizabeth A.: Explaining the Epigraphic Habit in the Roman Empire: The Evidence of Epitaphs. In.: *The Journal of Roman Studies* 80, 1990. 74-96.
- MÓCSY András: A római név mint társadalomtörténeti forrás, Budapest, 1983.
- MÓCSY András: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannkriegen, Budapest, 1959.
- NÉMETH György – KOVÁCS Péter: Bevezetés a görög és római felirattanba, Budapest, 2011.

SCHULZE, Wilhelm: Zur Geschichte lateinischer Eingennamen, Berlin, 1933.

TÓTH István. – SZABÓ Ádám: Bevezetés a római feliratok világába, Pécs, 1999.

WARD, Greame A.: Centurions: The practice of roman officership, Chapel Hill, 2012.